

AKMEOLOGIK TEXNOLOGIYALAR: MOHIYATI, TAMOYILLARI VA PEDAGOGIK AKMEOLOGIYADA MODELLASHTIRISH

Qo'chqorova Sevinch Ortiqboy qizi

Kattaqo'rg'on Davlat Pedagogika Instituti

Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada akmeologik texnologiyalarning mohiyati, ularni ishlab chiqish tamoyillari va fan hamda amaliyot tizimidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Maqolada pedagogik akmeologiyada modellashtirishning ahamiyati, "model" atamasining nazariy-metodologik mazmuni va akmeologik modellashtirish vazifalari yoritilgan. Tadqiqot N.V.Kuzmina, A.A.Derkach, A.A.Bodalev, L.M.Mitina kabi etakchi akmeolog olimlarning ilmiy ishlari hamda zamonaviy pedagogik adabiyotlar asosida amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: akmeologiya, akmeologik texnologiyalar, pedagogik akmeologiya, modellashtirish.

Zamonaviy ta'lim tizimining rivoji mutaxassis shaxsini yuksak kasbiy darajaga yetkazish masalasini kun tartibiga qo'ymoqda. Bu borada akmeologiya fani — inson kamolotining qonuniyatlari, shartlari va omillarini o'rganuvchi soha — muhim ahamiyat kasb etadi. Akmeologiya atamasi yunon tilidagi "acme" — cho'qqi, eng yuksak daraja so'zidan olingan bo'lib, inson hayoti va faoliyatidagi eng yuqori ko'rsatkichlarga erishish qonuniyatlarini o'rganadi.

Pedagogik akmeologiya esa mazkur fanning ta'lim-tarbiya sohasiga tatbiq etilgan tarmog'i bo'lib, u pedagog shaxsining kasbiy kamolot dinamikasini, pedagogik mahorat cho'qqilariga erishish yo'llarini va bu jarayonni ta'minlovchi texnologiyalarni o'rganadi (Kuzmina, 2002, 8-b.). So'nggi o'n yilliklarda akmeologik texnologiyalar pedagogik amaliyotga faol kirib kelmoqda va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi akmeologik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularni ishlab chiqish tamoyillarini, fan va amaliyot tizimidagi o'rnini hamda pedagogik akmeologiyada modellashtirish muammosini chuqur ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Akmeologik texnologiyalar deganda shaxsning — xususan, pedagog shaxsining — kasbiy va shaxsiy kamolotini ta'minlovchi, uning "akme"siga — eng yuksak darajasiga — erishishiga ko'maklashuvchi maqsadga yo'naltirilgan usullar, vositalar va protseduralar majmuasi tushuniladi (Derkach, Zazykin, 2003, 47-b.). Bu texnologiyalar an'anaviy ta'lim texnologiyalaridan bir qancha muhim jihatlari bilan farq qiladi.

Birinchidan, akmeologik texnologiyalar shaxsni rivojlanishning passiv ob'ekti sifatida emas, balki o'z kamolotining faol sub'ekti sifatida qaraydi. Ularning markazida inson o'zini-o'zi anglash, o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish va kasbiy o'sishga intilish jarayonlari turadi. Ikkinchidan, mazkur texnologiyalar shaxs potentsialini, ya'ni hali to'liq namoyon bo'lmagan salohiyatni aniqlash va rivojlantirishga yo'naltirilgan (Bodalev, 2006, 33-b.). Uchinchidan, ular uzoq muddatli, sistematik va natijaga mo'ljallangan xarakter kasb etadi.

A.A.Derkach va G.S.Mixaylov (2004) akmeologik texnologiyalarning asosiy belgilarini quyidagicha ta'riflagan: a) diagnostik asos — shaxsning kasbiy kamolot darajasini aniqlash; b) prognozlash — erishilishi mumkin bo'lgan cho'qqi ko'rsatkichlarini belgilash; v) individual yo'nalganlik — har bir shaxsning o'ziga xosligini hisobga olish; g) refleksiv xarakter — shaxsning o'z rivojlanish jarayonini ongli anglab borishi. Ushbu belgilar akmeologik texnologiyalarni boshqa rivojlantiruvchi texnologiyalardan tubdan farqlantiruvchi asosiy mezonlardir.

L.M.Mitinaning tadqiqotlariga ko'ra (2004), pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilgan akmeologik texnologiyalar ikki yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin: adaptiv yo'nalish — mavjud shart-sharoitlarga moslashish; va rivojlantiruvchi yo'nalish — shaxsning ijodiy o'z-o'zini rivojlantirishi. Zamonaviy pedagogik akmeologiya aynan ikkinchi yo'nalishni ustuvor deb hisoblaydi, chunki u pedagog shaxsining kasbiy "akme"siga erishishini ta'minlaydi (Mitina, 2004, 56-b.).

Akmeologik Texnologiyalarni Ishlab Chiqish Tamoyillari

Akmeologik texnologiyalarni ishlab chiqishda bir qancha fundamental tamoyillarga rioya qilish zarur. Ilmiy adabiyotlarda bu tamoyillar turlicha tizimlashtirilib kelgan; biz ularni eng muhim belgilari asosida to'rt guruhga ajratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Birinchi guruh — metodologik tamoyillar. Bularga tizimlilik tamoyili kiradi: akmeologik texnologiya shaxsning kasbiy, kognitiv, motivatsion, emotsional va amaliy jihatlari yaxlit ko'rib chiqishi lozim. Determinizm tamoyili akmeologik rivojlanishning tashqi va ichki omillari o'rtasidagi

dialektik bog'liqlikni nazarda tutadi. Sub'ektilik tamoyili esa shaxsning o'z rivojlanishiga nisbatan faol, ongli munosabatini ta'minlashni talab etadi (Derkach, 2004, 89-b.).

Ikkinchi guruh — psixologik tamoyillar. Zona yaqin rivojlanish tamoyili (L.S.Vigotskiy) shaxsning hozirgi imkoniyatlaridan biroz yuqoriroq vazifalar berishni ko'zda tutadi. Motivatsion ta'minot tamoyili kasbiy o'sishga intilishni kuchaytiruvchi ichki va tashqi rag'batlar tizimini yaratishni anglatadi. Refleksiya tamoyili esa o'z faoliyatini tahlil qilish, ijobiy va salbiy tomonlarni baholash ko'nikmalarini shakllantiradi (Bodalev, 2006, 44-b.).

Uchinchi guruh — pedagogik tamoyillar. Individual yondashuv tamoyili har bir pedagog uchun differensial rivojlanish traektoriyasini ishlab chiqishni ta'minlaydi. Amaliyot bilan bog'liqlik tamoyili nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llash imkonini yaratadi. Uzlüksizlik tamoyili kasbiy rivojlanishni bir martalik emas, balki doimiy, hayot davom etadigan jarayon sifatida tashkil etishni anglatadi (Kuzmina, 2002, 71-b.).

To'rtinchi guruh — aksiologik tamoyillar. Qadriyat yo'nalganligi tamoyili pedagogik faoliyatni insonparvarlik, fidoiylilik va kasbiy mas'uliyat kabi oliy qadriyatlar asosida tashkil etishni talab etadi. Ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish tamoyili shaxsni o'z potentsialini doimiy kengaytirish va yangi cho'qqilarni zabt etishga undaydi.

Akmeologik texnologiyalar fanlararo xususiyatga ega bo'lib, ular psixologiya, pedagogika, sosiologiya, fiziologiya va boshqa fanlar kesishmasida shakllanadi. Shu bois ularning fan tizimidagi o'rni muayyan qatlamlar orqali tavsiflanishi maqsadga muvofiq.

Nazariy darajada akmeologik texnologiyalar umumiy akmeologiya, rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya konsepsiyalariga tayanadi. A.A.Bodalev (2006) ta'kidlashicha, akmeologik texnologiyalar insonning psixik rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak, aks holda ular o'zining asosiy vazifasini — shaxsni "akme"ga yo'llashni — bajarolmaydi (Bodalev, 2006, 52-b.).

Amaliyot tizimida akmeologik texnologiyalar ta'lim, sog'liqni saqlash, harbiy soha, sport, biznes va boshqa ko'plab sohalarda qo'llanilmoqda. Pedagogika sohasida ular asosan quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: akmeologik trening — kasbiy ko'nikmalarni chuqurlashtirish va refleksiyani rivojlantirish uchun; akmeologik konsalting — pedagog shaxsiga kasbiy rivojlanish yo'llarini belgilashda maslahat berish; akmeologik monitoring — kasbiy o'sish dinamikasini kuzatib borish (Derkach, Zazykin, 2003, 103-b.).

O'zbekiston ta'lim tizimida akmeologik yondashuv tobora keng qo'llanilmoqda. Milliy kadrlar tayyorlash dasturlari va ta'limni modernizatsiya qilish borasidagi islohotlar pedagogning uzluksiz kasbiy rivojlanishini markaziy vazifa sifatida belgilab bermoqda. Shu nuqtai nazardan akmeologik texnologiyalarning amaliyotga joriy etilishi mamlakatimizdagi pedagogik ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omil bo'lishi mumkin.

"Model" atamasi lotincha "modulus" — o'lchov, namuna so'zidan kelib chiqqan bo'lib, keng ma'noda biron-bir ob'ekt yoki hodisaning muayyan jihatlarini in'ikos ettiruvchi sun'iy yaratilgan tizimni bildiradi (Derkach, 2004, 134-b.). Akmeologiyada model deganda kasbiy kamolotning idealini, ya'ni shaxs o'z rivojlanishida intilishi lozim bo'lgan etalon obrazni tushunish keng tarqalgan.

Pedagogik akmeologiyada modellashtirish bir necha muhim vazifani bajaradi. Birinchidan, diagnostik vazifa: mavjud modellar bilan haqiqiy holatni taqqoslash orqali kasbiy kamolot darajasini aniqlash imkoni yaratiladi. Ikkinchidan, prognozlash vazifasi: model shaxsning kelajakdagi erishishi mumkin bo'lgan natijalarini ko'rsatib, maqsadli rivojlanishni yo'naltiradi. Uchinchidan, motivatsion vazifa: ideal model shaxsni o'z-o'zini takomillashtirish uchun ichki rag'batlantiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi (Kuzmina, 2002, 95-b.).

N.V.Kuzmina o'zining fundamental tadqiqotlarida pedagog shaxsining kasbiy kamolot modelini qurdi. Bu modelga ko'ra, pedagog "akme"si bir necha komponentni o'z ichiga oladi: gnoseologik komponent — kasbiy bilimlar tizimi; praksik komponent — pedagogik ko'nikma va malakalar; aksiologik komponent — kasbiy qadriyatlar va e'tiqodlar; refleksiv komponent — o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati (Kuzmina, 2002, 88-b.). Ushbu model pedagogik ta'lim sohasida keng e'tirof topgan va amaliyotda faol qo'llanilmoqda.

Akmeologik modellashtirish jarayoni bir necha bosqichdan iborat: 1) kasbiy kamolot mezonlarini aniqlash; 2) hozirgi holatni diagnostika qilish; 3) modelni qurish — hozirgi holat va ideal model o'rtasidagi farqni aniqlash; 4) rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish; 5) natijalarni monitoring qilish va modelni qayta ko'rib chiqish. Mazkur tsiklik jarayon shaxsning uzluksiz kasbiy o'sishini ta'minlaydi (Derkach, Zazykin, 2003, 118-b.).

L.M.Mitina tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'z kasbiy kamolot modelini ongli ravishda quradigan va unga erishish uchun maqsadli harakat qiladigan pedagoglar o'z faoliyatida ancha yuqori natijalarga erishadilar (Mitina, 2004,

92-b.). Bu esa pedagogik akmeologiyada modellashtirish metodologiyasining amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Akmeologik texnologiyalar shaxsni kasbiy "akme"ga yetaklaydigan, uning ichki salohiyatini ro'yobga chiqaradigan va uzluksiz rivojlanishni ta'minlaydigan o'ziga xos usullar va vositalar majmuasidir. Ular tizimlilik, sub'ektlilik, motivatsion ta'minot, refleksiya va individual yondashuv kabi fundamental tamoyillar asosida ishlab chiqilishi zarur.

Fan va amaliyot tizimida akmeologik texnologiyalar fanlararo yo'nalish sifatida muhim o'rin egallaydi. Ular nazariy jihatdan psixologiya, pedagogika va akmeologiya konsepsiyalariga tayanib, amaliyotda trening, konsalting va monitoring shaklidagi amaliy ishlarda mujassamlashadi. Pedagogik akmeologiyada modellashtirish esa kasbiy kamolotni loyihalash va shu yo'l bilan rivojlanishni boshqarishning asosiy metodologik usuli hisoblanadi.

"Model" atamasi pedagogik akmeologiyada shaxs intilishi lozim bo'lgan kasbiy kamolot etaloni sifatida talqin etiladi. Akmeologik modellashtirish diagnostik, prognozlash va motivatsion vazifalarni bajarib, pedagogni maqsadli kasbiy rivojlanish traektoriyasi bo'ylab yo'naltiradi. Mazkur yo'nalishni O'zbekiston ta'lim tizimida keng joriy etish pedagog kadrlar sifatini tubdan yaxshilashga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bodalev, A.A. (2006). *Vershina v razvitii vzroslogo cheloveka: xarakteristiki i usloviya dostizheniya*. Moskva: Flinta. — 168 b.
2. Derkach, A.A. (2004). *Akmeologiya: uchebnoye posobiye*. Sankt-Peterburg: Piter. — 256 b.
3. Derkach, A.A., Zazykin, V.G. (2003). *Akmeologiya: uchebnoye posobiye*. Sankt-Peterburg: Piter. — 256 b.
4. Kuzmina, N.V. (2002). *Predmet akmeologii*. Sankt-Peterburg: Polytechnika. — 189 b.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020). Toshkent: Adolat.
6. Yo'ldoshev, J.G., Umarov, S.A. (2005). *Pedagogik texnologiya asoslari*. Toshkent: O'qituvchi. — 144 b.